

Čas a priestor

Dejiny sa odohrávajú v čase a priestore, rozvíjanie týchto dvoch dimenzií historického vedomia je v učení sa o minulosti kľúčové. „Čas je spolu s priestorom základným pojmom (kategóriou), bez ktorej nie je možná ani ľudská skúsenosť ani veda.“¹⁴ Sú to základné orientačné body, ktoré odpradáva vymedzovali existenčný rámec každej kultúry.¹⁵ Hovoríme však o abstraktných kategóriách, ktoré je v procese učenia sa o minulosti nevyhnutné konkretizovať, aby sa stali „viditeľnými a uchopiteľnými“, čo nám umožní prácu s nimi.

Kategória času je rozpracovaná v rámci viacerých teórií a konceptov,¹⁶ v kontexte didaktiky dejepisu a učenia sa o minulosti sa jej aktuálne venuje Viliam Kratochvíl v už citovanej práci *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*. Kratochvíl uvádza, že na rozdiel od iných druhov vnímania, ako je priestor, pohyb, tvar, nemá človek orgán, pomocou ktorého by čas vedome rozoznával.¹⁷ Avšak naše vedenie a poznanie je radené historicky – veľký príbeh dejín je osnovou, do ktorej vplietame všetky ostatné poznatky, a táto schematizácia sa deje prostredníctvom chronológie.¹⁸ Čas sa teda stáva viditeľným a uchopiteľným pomocou časovej osi. Tak podceňovaný, a pritom absolútne nevyhnutný nástroj na ceste smerom od našej prítomnosti do minulosti a späť. Vizualizácia historických udalostí na časovej osi môže vytvárať dojem, že čas je lineárny, pretože časová os znázorňuje dátumy tak, ako za sebou v čase nasledovali a nezobrazuje jeho jednotlivé vrstvy. Navyše dátum, aj keď v učení sa o minulosti nevyhnutný, sám o sebe nemá význam a naberá ho až vtedy, keď sa perspektíva času stretne s inými perspektívami hodnotenia historickej udalosti – s perspektívou geografickou, sémantickou, symbolickou alebo ľudskou.¹⁹ Aby sme však boli schopní vnímať a skúmať v dejinách uvedené perspektívy, a tiež spomínané vrstvenie času, musíme mať prehľad o časovej osi, musíme dejiny v prvom rade vnímať ako sled epoch, mať cit pre „formu“ histórie.²⁰ Tak je nevyhnutné pristupovať aj k novembrovým udalostiam '89, ktoré je potrebné najprv chronologicky usporiadať na časovej osi, čo však nemá a nemôže byť posledným, ale skôr prvým krokom pri hľadaní významu novembra 1989 v kontexte na pozadí sa odohrávajúcich politických, kultúrnych či spoločensko-hospodárskych zmien, ktoré pri analýze tak krátkeho časového úseku zostávajú často nepovšimnuté. Viliam Kratochvíl odporúča pri učení sa o minulosti exemplárne uplatňovať časový koncept francúzskeho historika Fernanda Braudela, ktorý pracuje s pojmami „dlhé trvanie“ (Longue durée) a „udalostná história“ (histoire événementielle). „*Podľa neho krátky čas je časom ,tradičnej udalostnej histórie'. Jeho hodnota spočíva v tom, že je ,najbohatší na ľudí', je to čas, ktorý prežíva jednotlivec. Jeho ohraničenie vyplýva z toho, že nie je ničím iným ako ,krátkymi osciláciami', ,rozčerením hladiny', jednoducho ,vlnou'. Dlhé trvanie je takmer ,nehybným časom', ktorý ,plynie pomaly', ,takmer stojacim mimo času'.*

¹⁴ HORSKÝ, Jan. Čas. In: STORCHOVÁ, L. a kol. 2014, s. 32.

¹⁵ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 41.

¹⁶ Bližšie pozri. STORCHOVÁ, L. a kol. 2014, s. 32 – 35.

¹⁷ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 23.

¹⁸ SCHWANITZ, Dietrich. *Vzdělanost, jako živý dialog s minulostí. Vše, co musíte vědět, chcete-li rozumět přítomnosti*. Praha: Prostor, 2013, s. 32 – 33.

¹⁹ CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŚLIWIŃSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 15.

²⁰ SCHWANITZ, D. 2013, s. 33.

*História, ktorá sa doň začleňuje, je históriou ‚hlbín‘, ‚velkých spodných prúdov‘.*²¹ Opäť už vyššie spomínaná cesta do hĺbky, do pomalých prúdov toku dejín, ktoré nám pomáhajú lepšie porozumieť konkrétnostiam, ktoré sa vznášajú nad nimi. Na túto cestu sa nevyhnutne musíme vydať, ak chceme, aby učenie sa o novembri 1989 malo súčasný rozmer, pričom je to cesta nielen v čase, ale aj v priestore.

Priestor v zmysle geografickom nie je doménou dejepisného vzdelávania. V kontexte učenia sa o minulosti je však nevyhnutné skúmať, aký vplyv má na človeka prírodné prostredie, ako človek toto prostredie mení, a s akými dôsledkami, a v neposlednom rade brať do úvahy, že priestor má tiež politický rozmer, s čím bezprostredne súvisia pojmy ako etnicita, náboženstvo či jazyk. Predmetom nášho skúmania je teda krajina prírodná, kultúrna a historicko-politická.

Pôvodcom zmien v prírodnej krajine nie je síce človek, tieto zmeny však na človeka majú výrazný vplyv, preto skúmanie prírodného prostredia, v ktorom žijeme, je pre porozumenie minulosti nevyhnutné. Ide napríklad o vytvarovanie zemského povrchu, riečnu sieť alebo o klimatické zmeny, ktoré do ľudských dejín zasahujú výrazným spôsobom. Zohľadnenie tohto dôležitého faktu nám umožňuje rozpoznať podmienenosť medzi historickým priestorom a spôsobom života a obživy človeka i spoločnosti, čo je jednou zo základných kompetencií pre porozumenie minulosti.²³

Kultúrna krajina je krajina ľudskou činnosťou neustále pretváraná, prepisovaná. Nachádzame v nej „*sedimenty ľudskej činnosti prezrádzajúce a zachovávajúce aktivity človeka a dokumentujúce ľudské životy prostredníctvom kultúry, teda toho, čo človek vedome alebo nevedome vytvára na základe prírody a tiež ‚nad‘ ňou.*“²⁴ Kultúrou v tomto kontexte označujeme stupeň ingerencie človeka v prírode, nie vždy s pozitívnym výsledkom.²⁵ V procese sprítomňovania minulosti je potrebné kultúrnu krajinu chápať ako „*obraz ľudí, ktorí ju obývajú, a vnímať priestor ako používané miesto*“,²⁶ ktoré sa dá čítať.

Krajina historicko-politická sa vyznačuje vysokou dynamikou zmien, akými sú napríklad posuny hraníc, zmena príslušnosti k určitému územnému alebo administratívne celku, ale tiež kultúrno-spoločenské zmeny na danom území. V súvislosti s témou november '89 nazeráme na priestor predovšetkým z tejto perspektívy, aj keď je potrebné zdôrazniť, že analýza zmien krajiny kultúrnej i historicko-politickej nemôže byť odtrhnutá od krajiny prírodnej. Určenie geografickej polohy osady alebo presnej priestorovej lokalizácie historickej udalosti, zaradzovanie meniacich sa teritórií štátov, národov, jazykov, centier, periférií a pod. do určitej geografickej dĺžky a šírky, nám umožňuje v historickom priestore vnímať škálu politických, hospodárskych a kultúrnych zmien.²⁷

²¹ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 28.

²² CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŠLIWIŇSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 16 – 17.

²³ Bližšie pozri: Vzdelávacie štandard z dejepisu pre nižšie a vyššie stredné vzdelávanie iŠVP. Dostupné na internete: <https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_nsv_2014.pdf>; <https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_g_4_5_r.pdf>.

²⁴ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 30.

²⁵ CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŠLIWIŇSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 17.

²⁶ KRATOCHVÍL, V. 2019, s. 31.

²⁷ CHORAŽY, E. – KONIECZKA-ŠLIWIŇSKA, D. – ROSZAK, S. 2009, s. 17 – 19.

V nami vytvorenom koncepte predstavujú čas a priestor kľúčové kategórie vizualizované prostredníctvom časovej osi a mapy, ktoré vo vzájomnej interakcii umožňujú pozorovať prienik veľkých a malých dejín, lokálnych, celoštátnych a európskych historických udalostí, a následne skúmať procesy odohrávajúce sa na pozadí onej udalostnej histórie. Narábanie s týmito abstraktnými kategóriami môžeme v kontexte novembrových udalostí konkretizovať napríklad pomocou nasledujúcich úloh:

- *Na časovej osi vyznač kľúčové udalosti súvisiace s pádom komunistického režimu v ostatných krajinách východného bloku (Poľsko, Rumunsko, Maďarsko,...).*
- Na časovú os zaznačíme ľubovoľný medzník (konkrétny dátum, rok, storočie). Úloha: *Zakreslí na mape zmenu hraníc vzhľadom na situáciu pred uvedeným medzníkom; vyznač územie patriace k východnému bloku vzhľadom na medzník uvedený na časovej osi a pod.*
- Zároveň je tu možnosť orientovať úlohy aj opačne. Napríklad vyznačíme na mape hranicu východného bloku. Úloha: *Postupne na časovej osi zaznač kedy, v ktorej krajine patriacej k východnému bloku padol komunistický režim (hranice východného bloku môžeme postupne štát za štátom prekresľovať napríklad prerušovanou čiarou, prípadne farebne odlíšiť hranice štátov tak, ako ich zapisujeme na časovú os).*

Čas

